

ĐIỀU TRA XÃ HỘI HỌC

ĐIỀU tra xã hội học là phương pháp khoa học để thu thập thông tin xã hội phục vụ một chủ đề xã hội học được nêu lên trong chương trình nghiên cứu. Chương trình này phải được soạn thảo kỹ lưỡng trước khi mở cuộc điều tra. Nó nêu lên vấn đề xã hội nào được khảo sát, phạm vi khảo sát đến đâu, thực hiện trong thời gian nào, với lực lượng nào và cần có những phương tiện vật chất và tài chính ra sao. Dựa trên chương trình ấy, cơ quan nghiên cứu mở cuộc điều tra thực địa để nắm được những tài liệu thực tế.

Một phần tài liệu này có thể đã được chứa đựng trong các thống kê chính thức, trong các văn bản và hồ sơ lưu trữ trước đây. Những người nghiên cứu không thể chỉ sao chép đơn giản những số liệu vào sự việc. Họ phải tiến hành công tác phân loại và phân tích tỉ mỉ, so sánh nhiều tài liệu để có được tin tức chính xác theo yêu cầu cuộc điều tra. Một thống kê tốt nhất của bất cứ cơ quan nào cũng không thể thỏa mãn ngay yêu cầu đó. Người lập thống kê có yêu cầu của người nghiên cứu. Các con số được điều đưa vào những hệ quy chiếu khác nhau cho những nhận xét khác nhau.

Công tác phân tích các văn bản còn phức tạp hơn. Có những nghiệp vụ phải nắm được để đọc và rút ra tin tức cần thiết. Hiện nay phương pháp phân tích nội dung được dùng rộng rãi dựa vào ngôn ngữ của tài liệu, tần số các từ ngữ được lặp lại, ý nghĩa của từ ngữ trong các văn cảnh khác nhau người ta có thể rút ra nội dung thật sự của các văn bản đó. Chẳng hạn, khi ta đọc những đơn xin ly hôn muốn biết lý do thực sự của việc ly hôn không thể chỉ dựa vào những điều người viết nêu lên theo ý họ. Có một khoảng cách giữa lý do “chính thức” với lý do “ngầm”, không nhất thiết vì mức độ thành thực mà còn vì nhiều lẽ tế nhị mà người nghiên cứu phải nhận ra.

Thu thập tài liệu sẵn có là rất cần thiết nhưng không thay thế được việc điều tra các đối tượng bằng phỏng vấn trực tiếp và qua bản câu hỏi in sẵn. Có thể dùng phương pháp điều tra này vào mọi công trình nghiên cứu xã hội học : điều tra về tình hình tăng giảm dân số, về hôn nhân và gia đình, về cơ cấu giai cấp và nghề nghiệp, về xu hướng phát triển đô thị và nông thôn, về nguồn gốc tội phạm xã hội...

Điều tra không phải chỉ để hiểu biết tình hình xã hội mà còn để quản lý xã hội tốt hơn. Một xí nghiệp có thể điều tra tâm trạng, nguyện vọng của công nhân để tìm cách nâng cao năng suất lao động. Một cơ quan lãnh đạo tổ chức cuộc điều tra để có căn cứ khoa học giúp cho việc xác định chính sách sát thực hơn.

Ở nước ta một số cuộc điều tra xã hội học đã được tiến hành. Nhà nước trao cho Ban Xã hội học nhiệm vụ điều tra những khía cạnh xã hội của vấn đề nhà ở. Các đoàn thể thanh niên và phụ nữ, các địa phương như thành phố Hà Nội và thành phố Hồ Chí Minh đã hợp tác với Ban Xã hội học mở những cuộc điều tra về cơ cấu dân cư và lao động, về lối sống, về hôn nhân và gia đình, về cơ chế quản lý, về nhu cầu văn hóa – nghệ thuật.v.v... Các bộ môn của Ban Xã hội học chịu trách nhiệm về phương pháp và kỹ thuật của các cuộc điều tra. Cũng ở đây, một bộ phận chuyên xử lý các thông tin xã hội đã được lập ra để khai thác kết quả các cuộc điều tra ấy.

*

* *

Điều tra xã hội học khác với cách đi thực tế thông thường. Một chuyến đi thực tế được tổ chức tốt có thể đem lại những hiểu biết rất có giá trị và cần thiết cho công tác. Song, vì hiểu biết ấy tùy thuộc vào trình độ nhạy bén, khả năng quan sát và phán đoán của từng người, nên không thể trực tiếp trở thành tri thức khoa học. Điều tra xã hội học có nhiệm vụ đưa lại những tri thức chính xác, khách quan, có tính phổ biến. Tri thức ấy phải được tích lũy, kiểm nghiệm bằng các phương pháp và kỹ thuật chuyên môn.

Thủ tục cuộc điều tra được quy định rất chặt chẽ từ việc xác định vấn đề đến phương pháp tiếp cận vấn đề. Không thể nghĩ

rằng muốn điều tra chuyện gì cũng được. Điều tra để làm sáng tỏ một vấn đề xã hội chứ không phải để thỏa mãn sự tò mò. Chẳng hạn, có người muốn điều tra xem thanh niên hiện nay còn có cảm giác sợ ma không(!). Điều tra như vậy để làm gì? Xưa nay cảm giác sợ ma chưa bao giờ trở thành một vấn đề xã hội, càng không phải là vấn đề của khoa học. Mê tín dị đoan là một vấn đề xã hội, nhưng không hề đồng nghĩa với chuyện sợ ma. Đứa trẻ lên ba có thể có cảm giác sợ ma, song không ai nói rằng nó đang mê tín.

Để tiến hành một cuộc điều tra, người nghiên cứu xã hội học phải chuẩn bị kỹ lưỡng về nhiều mặt: họ phải đề ra những giả thuyết khoa học, phải định rõ những khái niệm, phải vạch một khung lý thuyết để hướng dẫn cuộc điều tra. Sẽ là nguy hiểm, nếu một người nào đó bắt tay vào thí nghiệm hóa học khi chưa có hiểu biết gì về các hóa chất. Với xã hội học cũng vậy, không thể liều lĩnh làm một cuộc điều tra khi chưa có kiến thức nhất định về lĩnh vực phải nghiên cứu cũng như về phương pháp điều tra.

Cuộc điều tra xã hội học phải đi theo về phương pháp điều tra làm “enquete” và xử lý các kết quả. Việc chọn mẫu thường làm theo phương pháp hạn ngạch và phương pháp ngẫu nhiên sao cho tập hợp lựa chọn đại biểu được cho tập hợp tổng. Có như vậy, những thông tin thu được mới có giá trị tiêu biểu. Trong các cuộc điều tra có quy mô nhỏ và trung bình, người ta thường chọn mẫu với số lượng từ 500 đến 3.000 người để hỏi. Khi làm enquete, người ta phải bỏ nhiều công phu để soạn thảo bản câu hỏi. Câu hỏi đặt không chính xác, không phù hợp đối tượng sẽ không đưa lại một kết quả nào. Hơn nữa, nó sẽ gây ra những hiểu lầm, những thông tin sai lạc làm mất uy tín của khoa học. Có hai loại câu hỏi thường được sử dụng. Câu hỏi đóng là câu hỏi mà người trả lời chỉ cần ghi có hay không. Câu hỏi ấy dễ trả lời, dễ xử lý, nhưng tin tức không sâu. Câu hỏi mở cho phép người trả lời tự ghi ý kiến cụ thể của mình, sâu sắc hơn, nhiều mặt hơn. Song vì vậy cũng dễ lạc đề và khó cho việc xử lý.

Người ta cũng đưa ra một cách trung gian giữa hai loại ấy. Bản câu hỏi gợi sẵn nhiều câu trả lời để người được hỏi tùy ý lựa chọn, ý nào thích hợp. Việc xử lý các kết quả điều tra đòi hỏi những hiểu biết và kỹ năng sử dụng các phương pháp toán. Những người xử lý thường phải được đào tạo về lý thuyết thông tin. Tóm lại

nếu không đảm bảo các yêu cầu kỹ thuật thì không thể hy vọng cuộc điều tra có được kết quả tốt.

Kết quả điều tra xã hội học thường được thể hiện bằng số liệu thống kê. Toán học tham gia vào công việc của xã hội học nhằm cố gắng lượng hóa các nhân tố xã hội vốn là phức tạp. Các số liệu ấy cung cấp một căn cứ để phán đoán. Một cuộc điều tra trung bình cũng có thể đưa ra một khối lượng khá lớn các số liệu thống kê. Chẳng hạn, trong cuộc điều tra mới đây về hệ thống thông tin đại chúng ở Hà Nội. Ban Xã hội học đã hỏi ý kiến 1.300 người. Bằng một bản câu hỏi gồm 161 phần tử, người ta đã phải làm việc với 180.000 đơn vị tính toán và cung cấp 12.000 số liệu thống kê. Các số liệu ấy cho phép phân tích vấn đề đến từng chi tiết. Trong nhiều trường hợp, điều tra xã hội học là nguồn duy nhất cung cấp những số liệu thống kê xã hội, vì không thể tìm được những số liệu ấy trong bất cứ sổ sách thống kê chính thức nào.

*

* *

Tuy nhiên, xã hội học không vì thế đồng nhất với thống kê học. Các số liệu thống kê chỉ giúp ta mô tả được sự vật, xác định những tương quan bề ngoài, làm dễ dàng cho việc phân loại các khía cạnh khác nhau. Số liệu tự nó không thể trả lời được những câu hỏi vì sao, với nguyên nhân nào và bằng cách nào một sự kiện xã hội lại diễn ra thế này hay thế khác. Chẳng hạn, số liệu cho ta biết tỷ lệ sinh đẻ ở lớp người này trội hơn lớp người kia. Nhưng nó không thể cho biết vì sao, những nhân tố xã hội nào dẫn đến những khác biệt đó. Số liệu cho ta biết các vụ ly hôn tăng lên lúc này rồi lại giảm đi lúc khác. Song, vì sao có sự tăng giảm ấy? Câu trả lời không dễ dàng có sẵn ở bảng thống kê.

Công việc khó khăn hơn và là công việc chủ yếu nhất của xã hội học là đi sâu vào quan hệ nhân quả của các hiện tượng xã hội, của các quy luật chi phối hành vi xã hội của người ta. Những số liệu sẽ mau chóng trở thành lạc hậu, còn những tri thức xã hội học sẽ có ích lâu dài.

Hiện nay, chúng ta đang thiếu những tri thức sát thực về xã hội nước ta, về những vấn đề bức thiết cần có giải pháp trên căn cứ

khoa học. Chưa có một cuộc điều tra sâu sắc những nhân tố xã hội trong sự tăng dân số. Mặc dù Nhà nước đã tiến hành những kiểm kê dân số toàn quốc, song các số liệu đến nay vẫn dừng ở mức mô tả giản đơn. Hình thái kinh tế-xã hội ở nước ta đang chuyển biến mạnh mẽ trên con đường xây dựng chủ nghĩa xã hội. Song những nghiên cứu về cơ cấu giai cấp, cơ cấu nghề nghiệp, các quan hệ sản xuất, các hình thức quản lý lao động còn chưa được tổ chức kịp thời. Đôi khi, một số hiện tượng tiêu cực nổi lên như hiện tượng quan liêu, hiện tượng phạm tội, hiện tượng mê tín dị đoan khiến nhiều cấp, nhiều ngành chú ý. Song, vì thiếu những điều tra có hệ thống nên những nhận định và cách giải quyết thường có nhiều điểm khác nhau. Không thể quản lý tốt một xã hội nếu thiếu những hiểu biết sát thực, thiếu điều tra cẩn thận. Ngay từ năm 1918 khi chuẩn bị nghị quyết về “Viện Hàn lâm các khoa học xã hội” Lênin viết: “Một trong những nhiệm vụ hàng đầu trước mắt là tiến hành hàng loạt những nghiên cứu xã hội”¹

Đảng ta đang đặt ra nhiệm vụ bức thiết đổi mới phương pháp làm việc, nhất là việc chuẩn bị và ra các quyết định. Trong Báo cáo “Về xây dựng Đảng” trình bày tại Đại hội lần thứ V, đồng chí Lê Đức Thọ đã nhấn mạnh: “Điều cốt yếu để đề ra các quyết định chính xác là phải nắm chức tình hình thực tế, bảo đảm thông tin chính xác. Điều đó đòi hỏi không phải chỉ có sự sâu sát thực tế của cán bộ lãnh đạo mà còn đòi hỏi phải hết sức coi trọng kiện toàn tổ chức, đổi mới cách nghiên cứu và nắm tình hình của các cơ quan tham mưu. Các cơ quan nghiên cứu phải tổng hợp tình hình, xử lý thông tin để đề ra phương án dựa trên cơ sở thông tin chính xác”²

Việc nghiên cứu xã hội học ở nước ta được sự cổ vũ của Đảng, sự bảo trợ tích cực của Nhà nước sẽ trở thành một công cụ mạnh mẽ để điều tra thực tế, thu thập thông tin, tiến hành dự báo, góp phần thiết thực vào công tác lãnh đạo, công tác quản lý ở các cấp, các ngành.

¹ . V.I.Lênin: *Toàn tập*, tập 35, tr.372

² . *Văn kiện Đại hội*, tập III, tr.119